

NOVOSTI
21. 4. 2020.

ZA OBNOVU ZAGREBA

Škole i bolnice za Zagreb 20. stoljeća

Pišu: dr. sc. [Tamara Bjažić Klarin](#) i dr. sc. [Mia Roth Čerina](#)

Kontekst

Pučke škole, dječja skloništa i bolnice gradske četvrti **Maksimir** – na **Laščini**, **Jordanovcu** i **Rebru** – kompendij su arhitekture obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih ustanova 1930-ih godina i ogledan primjer mogućnosti i dostignuća vremena u kojem je modernizacija prioritet i prijeka potreba. Uz četvrti Medveščak i Peščenica, Maksimir je poprište intenzivne planske izgradnje Zagreba od 1918. do 1941. godine – jednog od najdinamičnijih, ali i najdramatičnijih razdoblja u povijesti grada, koji tada postaje privredno središte Kraljevine Jugoslavije i poprma obrise metropole. Gradu stiješnjenom u koridor između obronaka Zagrebačke gore i željezničke pruge, s već izgrađenim područjem na zapadu i plavnom nizinom na jugu, istok je bio jedini mogući smjer širenja. U presjeku od sjevera prema jugu već nam gradska matrica ukazuje na društvenu segregaciju, tj. opadanje kvalitete stanovanja – od rezidencijalnih četvrti u zelenilu, preko blokova najamnih stambenih zgrada do industrijske zone i radničke periferije bez komunalne infrastrukture i zelenila, danku stalnom priljevu ruralnog stanovništva, spekuliranju sa zemljištem i stambenom izgradnjom te izostanku sustavne socijalne stambene politike. Suočene s dotad gotovo nepoznatim problemima – velikim brojem stanovnika, pothranjenih i oboljelih od zaraznih bolesti, koji žive ispod razine ljudskog dostojanstva – gradske vlasti ulažu velike napore da bi u godinama gospodarske krize tek neznatno ublažile teške prilike. Ustupaju zemljište za *male stanove* i grade u odnosu na potrebe zanemariv broj socijalnih stanova u *gradskim* kućama poput onih na **Gogoljnu brijegu**.

Znatni naponi ulažu se u osnivanje i izgradnju skloništa za *djecu najsiromašnijih slojeva gradskog* pučanstva i pučkih škola, a zbog kroničnog manjka zdravstvenih ustanova gradi se i nova suvremena **Zakladna bolnica** čija je zgrada s početka 18. stoljeća na Trgu bana Josipa Jelačića ruglo i sramota progresivnog grada. U skladu sa zdravstvenom politikom koja promiče preventivnu medicinu i edukaciju stanovništva o osnovnoj higijeni, država zakonima i uredbama regulira izgradnju zgrada društvenog standarda, zdravstvenih i školskih ustanova, koje više nisu samo mjesta za provođenje pedagoških i obrazovnih programa.¹ Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti učenika iz 1930. godine škole imaju obvezu skrbiti o higijeni đaka te osigurati uvjete za fizički razvoj zdrave, ali i slabe i boležljive djece. Slični zahtjevi formulirani su i u Zakonu o narodnim školama iz 1929. godine koji, između ostalog, propisuje da škole moraju sadržavati „potrebne učionice i radionice udešene prema higijenskim i pedagoškim pravilima“ te da „zgrade narodnih škola moraju biti na podesnim i zdravim mestima; moraju biti suve i svetle (...)“.² Oba zakona podrazumijevaju uređenje zelenih površina, igrališta, dvorana za tjelesni odgoj s garderobama i tuševima te južnu ili istočnu orijentaciju i kvalitetno poprečno provjetravanje učionica, koje je omogućeno uvođenjem jednotrakta umjesto dotad čestog dvotraktnog tlocrtnog rješenja.

Istovjetni zahtjevi za osunčanim i suhim zemljištem s parkom za bolesnike, kvalitetnim provjetravanjem i južnom orijentacijom bolesničkih soba, kako bi se maksimalno iskoristilo dezinficirajuće i terapijsko djelovanje sunca, propisani su i kod izgradnje bolnica Zakonom o bolnicama i Uredbom o sanitarno-tehničkim propisima za gradnju javnih bolnica iz 1930. godine.³ Zahvaljujući novim higijenskim i medicinskim standardima, arhitektura obrazovnih i zdravstvenih zgrada postala je idealan poligon za eksperimentiranje s novim programima, najsuvremenijim prostornim konceptima – u prvom redu korištenjem jednotrakta, novim konstrukcijama i materijalima, a onda dakako i s novim oblikovanjem, u

službi stvaranja svijetlih, zračnih i funkcionalnih prostora (s obzirom na aktivnosti kojima su namijenjeni, kao i na potrebe održavanja). U dječjim skloništim, školama i bolnicama svoj izraz i afirmaciju nalazi prepoznatljiv jezik moderne arhitekture, tzv. internacionalnog stila, temeljen na utilitarnosti i funkcionalnosti, s velikim ostakljenim površinama, ravnim prohodnim krovovima namijenjenim boravku na zraku i sunčanju, kao i ravnim plohama pročelja očišćenih od ornamenta. Jer kao što je to **Ivan Zemljak**, promotor novih načela arhitekture društvenog standarda, zaključio: suvremeni čovjek „ne podnosi nikakvih nerazumljivih estetskih postulata ni konvencija“.⁴ Ne manje važan aspekt bilo je i znatno smanjenje troškova izgradnje i održavanja što je 1930-ih bio i poticaj za *purificiranje* pojedinih historicističkih i secesijskih pročelja.

Arhitekti

Početkom 1930-ih, kada javnost nepovjerljivo gleda na novi arhitektonski izričaj, javni objekti za čiju su izgradnju odgovorna općinska i banovinska stručna tijela te Odjel za sanitarnu tehniku Škole narodnog zdravlja, arhitekti **Ivan Zemljak**, **Egon Steinmann** i **Selimir Dumengjić** znatno su doprinijeli njegovoj afirmaciji promovirajući ga neizravno i kao službeni arhitektonski stil.

Zajedno s međunarodnim natjecajima za generalnu regulatornu osnovu Zagreba te dvije bolnice – **Židovska u Petrovoj** i **Zakladna i klinička na Šalati** (zajednička izgradnja na Šalati planirana je od 1929. do 1934.) bile su i referenca tada mladim arhitektima poput **Josipa Pičmana**, **Stjepana Planića**, **Zdenka Strižića** i **Ernesta Weissmanna**, da spomenemo samo neke, koji su se zalagali za *novo građenje*.⁵

Projekti Ivana Zemljaka

Svijest o značaju didaktičnog i zdravog prostora za djecu s društvenog dna utkana je u svaki segment projekata Ivana Zemljaka. Referent i voditelj Odsjeka za općinske novogradnje i Građevnog odjela Gradskog poglavarstva (od 1921. do 1941.),⁶ Zemljak ima 1930-ih godina privilegij realizirati zgrade čak triju skloništa, pet osnovnih škola, dviju kombiniranih ustanova sa školom i skloništem te Gradske šegrtske škole, kojima je potpuno izmijenio poimanje zgrada za predškolski i školski odgoj i obrazovanje. Svi su nabrojani objekti na području tada novih četvrti, odnosno nekadašnjih prigradskih sela – na Trešnjevci, Knežiji, Savskoj cesti, Jordanovcu, Laščini i Maksimiru.⁷

Da bi se razumjelo Zemljakovu sposobnost odbacivanja starog te prihvaćanja i kreativnog interpretiranja novih htijenja u suvremenoj arhitekturi koja je upoznao tijekom studijskog putovanja Nizozemskom 1929. godine, ali i posredovanjem inozemnih stručnih publikacija i izložbe Čehoslovačke arhitekture održane 1928. u Zagrebu, dovoljno je usporediti **zgrade škole na Novoj cesti** (danas OŠ Kralja Tomislava) dovršene 1928. i **škole na Jordanovcu** dovršene 1931. i otvorene 1932. godine.⁸ Dok je prva standardna školska zgrada s konca 19. i početka 20. stoljeća, dvotrakt zatvorenog volumena s klasiciziranim pročeljem naglašenog ulaza, druga joj je potpuna suprotnost.⁹ U prvoj modernoj školskoj zgradi u Zagrebu Zemljak donosi brojne novitete: dvorana za tjelesni odgoj je središnji prostor škole, učionice su organizirane u jednotraktu, a ravni krov

nad dvoranom korišten je kao terasa na kojoj se dvije *polovice* škole – muška i ženska – susreću.¹⁰ Kvalitetno provjetranje i osvjetljenje učionica, kojima se posvećuje velika pažnja, ostvareno je i ugradnjom velikih trodijelnih prozora s donjim i gornjim zaokretnim krilom zbog cirkulacije zraka. Dodatni su sadržaji i liječnička soba i blagovaonica, uvrštene u program škola spomenutim Zakonom o zdravstvenoj zaštiti učenika.

Zemljak sažima dvojaku zadaću modernog obrazovnog prostora: „Građevni plan škole bio bi u jednu ruku dan i uvjetovan nastavnim planom i njegovim preobražajem, a u drugu on će biti određivan sve to većim higijenskim i socijalnim zadatkom škole. Odgojni opseg i uticaji socijalne sredine preobrazuju dakle građevni oblik školske zgrade i njenog okoliša.“¹¹

Naglašena simetrija, tlocrtne osnove i kompozicije volumena zgrade, koja u školi na Jordanovcu proizlazi iz zadanog programa, objedinjavanja dviju nastavnih ustanova – muške i ženske škole (svake sa šest učionica u jednom traktu) – prisutna je i u artikulaciji pročelja druge Zemljakove škole na području četvrti Maksimir u Jakićevoj ulici. Škola, naknadno prenamijenjena i devastirana izgradnjom tribine Dinamova stadiona, zbog nedostatnih financijskih sredstava imala je znatno skromniji program pa je prostor za tjelovježbu bio i neodgovarajuće veličine i smješten u suterenu.

Sklonište na Jordanovcu

Značajnu inovaciju u prostornoj organizaciji, koju možemo povezati s utjecajima *open air* pokreta, donosi sklonište uz školu na Jordanovcu građeno od 1935. do 1938. godine. Korijeni *open air* pokreta – pokreta za odgoj u prirodi – dvojaki su: s jedne se strane nastavljaju na pedagošku osnovu rousseauovskog slobodnog odgoja u suglasju s prirodom i temeljenog na neposrednom iskustvu, a s druge strane (i u ovom razdoblju značajnije i aktualnije) na potrebu ozdravljenja rahitične i tuberkulozi sklone gradske djece. Početkom 20. stoljeća diljem industrijaliziranog zapada osnivaju se tzv. *Waldschulen* (*šumske škole*) u kojima se, pod utjecajem temeljite preobrazbe učeničke svakodnevice s velikim udjelom boravka na otvorenom, u dva desetljeća transformira i prostor obrazovanja: nastava se odvija u prozračnim paviljonima izravno povezanim s vanjskim prostorom, suncem i svježim zrakom, a otvoreni prostori škole ravnopravni su zatvorenima. Pod utjecajem pokreta tako se razvio paviljonski sustav prostorne organizacije.¹² U Zemljakovu jordanovačkom skloništu paviljonski je sustav primijenjen u karakterističnom obrascu *češlja* – sinkopiranoj izmjeni učionica/boravaka i njihovih pripadajućih terasa povezanih zatvorenim komunikacijom. Početak niza čini jedinica – paviljon s blagovaonicom i podvornikovim stanom. Namjenski oblikovan namještaj za djecu također potpisuje Zemljak, kao i u susjednoj školi gdje je izrađen od masivnog drva i kromiran ih cijevi. Plohe zidova učionica i zajedničkih prostora bile su oplemenjene zidnim slikama netom diplomiranih slikara braće **Vilka Selana Glihe** i **Otona Glihe**, a prikazivale su scene iz radničke i agrikulturne svakodnevice.

Sklonište na Lašćini

Istodobno se gradi i **sklonište na Lašćini**. Sjeverno od pučke škole u Filipovićevoj ulici iz 1902. godine arhitekta (i kasnije gradonačelnika) **Vjekoslava Heinzela** nastaje Zemljakova do krajnosti dovedena interpretacija paviljonskog sustava. Četiri paviljona – tri s boravcima¹³ i jedan zajednički s blagovaonicom – autonomne su jedinice međusobno povezane tek trijemom i grupirane oko raznovrsnog vanjskog prostora opločenih terasa, tratina, staza. Sklop skloništa bio je doživljajno gust i poticajan svijet s pješčanicima, hranilicama za ptice, bazenom, fontanama s pitkom *vodom* i zelenilom, a taktilnom bogatstvu doprinosile su i tradicijske konotacije u materijalima i oblikovanju paviljona, stuba i podzida. Kako je to sazeo povjesničar arhitekture **Aleksander Laslo**, sklonište je bilo i „prijelomna točka u razvitku Zemljakova oblikovnog izraza: postupno odustajanje od strogog idioma internacionalnog stila i priklanjanje organskoj arhitekturi s uporabom tradicijskih i vernakularnih elemenata“, koji se tada pojavljuju i u gradnjama drugih arhitekata poput **Drage Iblera** i **Stjepana Planića**.¹⁴

Škole na Knežiji i Kozjaku

Jordanovački motiv češljastog tlocrta i arhitektonski izraz začet na Lašćini u različitim će se kontekstima ponoviti u još dvjema Zemljakovim realizacijama prostora za odgoj i obrazovanje: krilu skloništa u sklopu **škole na Knežiji** iz 1940. te poslijeratne **škole na Kozjaku** iz 1948. naknadno administrativno pripojene školi na Jordanovcu. Škola na Kozjaku svojom unutarnjom organizacijom ponavlja shemu jordanovačkog skloništa, a istaknute strehe, trijemovi, kameni podzidi terasa i tretman otvora evociraju predratni, ovdje reducirani, vernakularni idiom.

Poljoprivredno-šumarski fakultet

Utilitarnost i funkcionalnost dovedena je do krajnjih konzekvenci, uključujući potpunu dematerijalizaciju pročelja, u paviljonima **Poljoprivredno-šumarskog fakulteta** (danas Agronomskog fakulteta) na fakultetskom dobru u Maksimiru **Radne grupe Zagreb** (Vladimir Antolić, Viktor Hećimović, Zvonimir Kavurić, Josip Pičman, Josip Seissel, Bogdan Teodorović i Ernest Weissmann), projektantske zajednice i nacionalne grupe **Međunarodnog kongresa moderne arhitekture (CIAM)**. Tri izvedena paviljona, od sedam planiranih, ujedno su i jedna od rijetkih gradnji realiziranih temeljem nagrađenog natječajnog projekta, ali i konstruktivističkog arhitektonskog prosidea, ne samo u Hrvatskoj već i Jugoslaviji.¹⁵ Grupa primjenjuje **Weissmannov** analitičko-znanstveni pristup projektiranju. Na temelju funkcije prvo definira tri različita tipa paviljona, a zatim njihove tipske prostorije čijom se daljnjom analizom dolazi do osnovnog modula jednakog širini radne sobe za jednu osobu, tj. rasponu konstrukcije stupova.¹⁶ Nakon paviljona grupe, građenih od 1932. do 1940. i smještenih naizmjenice duž tek naznačene fakultetske šetnice u zelenilu, sklop se sljedećih pedesetak godina dopunjavao novim paviljonima vrsnih arhitekata i profesora Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu – **Zvonimira Vrkljana**, **Hildegard Auf Franić**, **Lenka Pleštine**, **Ante Vulina** i drugih, no bez jasne urbanističke zamisli cjeline.¹⁷

Gimnazije u Križanićevoj i Kušlanovoj ulici

Zgrade gimnazija poput **kompleksa u Križanićevoj ulici** (1930.–1932.), koji je projektirao arhitekt Tehničkog odjela Savske banovine **Egon Steinmann**, manje su progresivne, i programski i oblikovno. Steinmann početkom 1930-ih i dalje zadržava čitav niz značajki karakterističnih za arhitekturu 1920-ih godina (simetričnu kompoziciju i naglašeno stupnjevanje volumena zgrade s glavnim ulazom istaknutim stubištem i kolonadom stupova), ali i onu 19. stoljeća pretpostavljajući dominantnu urbanu poziciju zahtjevima optimalne orijentacije nastavnih prostora ili raznovrsnih otvorenih prostora. I kompleks u Križanićevoj i druga, znatno manja Steinmannova **gimnazija u Kušlanovoj ulici** (1934. –1937.) imaju istu jednotraktnu prostornu organizaciju, poziciju sanitarnih čvorova izlučenih iz glavnog korpusa zgrade i motiv apsidalnog-polukružnog završetka. Uz dvoranu za tjelesni odgoj, u zasebnom aneksu, gimnazija je imala i kapelicu.

Nove bolnice

Dok lokacije novih škola prate ekspanziju gradskog tkiva, sve zagrebačke bolnice izgrađene su na južnim obroncima Zagrebačke gore, odnosno sjeverno od gradskog središta – one iz druge polovine 19. stoljeća na zapadu, u **Vinogradskoj i Vrapču**, a one iz međuraća na istoku.¹⁸ Dvadesetih godina 20. stoljeća grade se zgrade **Epidemiološkog zavoda** i **Škole narodnog zdravlja** na Zelenom brijegu, klinika **Medicinskog fakulteta na Šalati** (među kojima je i Ortopedska i zubna klinika Egona Steinmanna), a 1930-ih **Zakladne bolnice** (danas Klinički bolnički centar Zagreb) i bolnice **Željezničarskog fonda za državno saobraćajno osoblje** (danas **Klinika za plućne bolesti Jordanovac**) na Rebru te sanatorija **Društva trgovačkih i privatnih namještenika Merkur** (danas **Klinička bolnica Merkur**) na Lašćini. Osim spomenutim deficitom i zastarjelošću postojećih ustanova izgradnju potonjih dviju motivirali su visoki troškovi liječenja. I takozvani Merkurov sanatorij i Željezničarska bolnica bile su privatne bolnice prvenstveno za članove društva Merkur i željezničare te njihove obitelji, ali i za sve ostale Zagrepčane koji su si to mogli financijski priuštiti.¹⁹

Tri opće bolnice, s različitim kapacitetom bolesničkih kreveta, utjelovile su dva u međuraću uvriježena modela bolničkih zgrada. Prvi je onaj Merkurova sanatorija i željezničarske bolnice – zgrada srednjeg kapaciteta (do 300 kreveta) osnove u obliku slova T i H. Drugi je model onaj Zakladne bolnice – monoblok, odnosno ekonomična zgrada velikog kapaciteta (više od 300 kreveta) i visokog stupnja tehnološke opremljenosti, koja 1930-ih u Europi postupno zamjenjuje uvriježeni paviljonski sustav, tj. kompleks autonomnih specijalističkih centara sa zajedničkim gospodarskim i tehničkim zgradama smještenim na istoj lokaciji. Sudionici natječaja za Zakladnu i kliničku bolnicu na Šalati, već su 1930., tj. 1931. predložili oba modela. Merkurov sanatorij i Željezničarska bolnica, a djelomice i Zakladna, imaju ustaljenu dispoziciju pojedinih grupa prostorija po katovima i u odvojenim krilima – stanove osoblja, gospodarske i tehničke prostorije u suterenu, ambulante i prijemni odjel u prizemlju, bolesničke jedinice na katovima, a operacijski blok s aseptičkom i septičkom dvoranom u zasebnom traktu.²⁰ Od dijagnostičkih

uređaja bolnice su obično opremljene rendgenom i laboratorijem. Bolesničke jedinice s južne strane hodnika imaju sobe za bolesnike, a sa sjeverne sobe sestara te pomoćne prostorije – čajnu kuhinju, sanitarije itd.

Merkurov sanatorij

Poput škole na Jordanovcu, u domeni arhitekture školskih zgrada, Merkurov je sanatorij jedna od prvih suvremenih bolnica o kojoj se, kao i o njezinu arhitektu Zagrepčaninu **Hermanu Kosaru**, vrlo malo zna.²¹ Inicijativa Društva pokrenuta 1920-ih godina, usprkos gospodarskoj krizi, uspjela je polučiti nevjerojatan rezultat. Sanatoriju s internim odjelom i 36 kreveta otvorenom 1930. u adaptiranoj **Pogorelčevoj vili** već je 1932.–1933. dograđena nova zgrada, trokatnica s novih 59 kreveta te četiri odjela – kirurškim, otorinolaringološkim, ginekološkim i radiološkim.²² Merkuraši su se s pravom ponosili zgradom izgrađenom „u duhu modernih tekovina medicine, a i građevne tehnike“²³ kojoj „nema nešto ravnog u našoj državi, nego i na cijelom Balkanu i kod mnogih drugih većih naroda i država.“²⁴ Daljnja dogradnja (još 100 kreveta) prema projektu istog arhitekta uslijedila je 1936.–1938. godine.²⁵ Sanatorij je imao i sve ostale značajke suvremene bolničke arhitekture, ujedno i internacionalnog stila – reducirani oblikovni izraz te ravne krovove i balkone.

Željezničarska bolnica

Balkoni su dio stilskog *accessoirea* i prvonagrađenog natječajnog projekta **Stanka Kliske** za Željezničarsku bolnicu. Isti, međutim, nisu zadržani i u izvedenom projektu koji su, na temelju Kliskina, izradili **Hinko Bauer** i **Marijan Haberle** – jedan od najuspješnijih arhitektonskih dvojaca međuraća.²⁶ Djelatnik banovinskog tehničkog odjela 1920-ih Kliska profilira se 1930-ih u jednog od vodećih stručnjaka za bolničke zgrade.²⁷ Nakon izgradnje paviljona banovinskih bolnica u Požegi, Sisku i Glini, te zgrade banovinske bolnice u Sušaku, povjerena mu je i izvedba Zakladne bolnice na Rebru u zajednici s **Franjom Gabrićem**, **Ivom Juranovićem** i **Antunom Ulrichom**, ali ne i Željezničarske. Razlog je bio javni protest profesora arhitekture na Akademiji likovnih umjetnosti Drage Iblera, kojeg su podržali **Antun Augustinčić**, **Ljubo Babić**, **Krsto Hegedušić** i drugi ugledni akteri međuratne likovne scene, protiv rezultata natječaja koji je žirirao upravo Gabrić, Kliskin partner.²⁸ Gabrić, arhitekt dijela zgrada klinika **Medicinskog fakulteta na Šalati**, od početka je uključen i u sve etape izgradnje Zakladne bolnice – pripremu, žiriranje natječaja i izbor projektanta zajedničkog kompleksa bolnice i klinika na Šalati. Ibler ističe i znatno inventivniji nenagrađeni projekt svog učenika **Drage Galića** na tragu avangardnih projekata tipskih bolničkih zgrada **Ernesta Weissmanna**, predloženih na natječajima za Židovsku te Zakladnu i kliničku bolnicu. Željezničari se nisu očitovali, već su pragmatično posao dodijelili Baueru i Haberleu koji su doradili Kliskin projekt monotone, hermetički zatvorene bolničke zgrade. Naime, prema pravilniku za natječaje investitor je isplatom nagrada postao vlasnik radova s kojima je mogao činiti što ga je volja i ničim nije bio obavezan prvonagrađenom autoru povjeriti gradnju. Željezničarska bolnica, čija je gradnja započeta neposredno prije rata, otvorena je 1947. i prenamijenjena za potrebe specijalističke bolnice za tuberkulozu i plućne bolesti.²⁹

Zakladna bolnica

Za povijest medicine i razvoj arhitekture bolničkih zgrada ključan je događaj bila realizacija **Zakladne bolnice na Rebru** – prvog monobloka. Bolnica, u većinskom vlasništvu grada i Crkve, izmještena je 1930. na Sveti Duh (danas **Klinička bolnica Sveti Duh**) kako bi se na njezinu mjestu na Trgu bana Josipa Jelačića izgradio Zakladni blok – blok stambeno-poslovnih zgrada, ujedno i najveći donjogradski korpus arhitekture internacionalnog stila. Izgradnja nove bolničke zgrade, uz **tržnicu na Dolcu** i **klaonicu u Heinzelovoj**, jedan je od triju gradskih projekata velikog zahvata. Kao što je ranije spomenuto prvotno je planirana u zajednici s fakultetskim klinikama na Šalati, da bi se Zaklada nakon međunarodnog natječaja, zbog Ministarstva prosvete u Beogradu (koje nije fakultetu osiguralo sredstva) odlučila na samostalnu izgradnju. Grad je ustupio zemljište na Rebru, a gradnja je trajala sedam godina (1935.–1942.) kada je bolnicu na prvu obljetnicu NDH-a otvorio Ante Pavelić. Nakon višegodišnje afere, ignoriranja na natječaju nagrađenih arhitekata i poništene odluke o dodjeli izvedbe autorima otkupljenog rada, borbe strukovno moćnih pojedinaca za gradnju i sudskog procesa, ishod epopeje bio je monoblok sa svim bolničkim odjelima (njih 12) i 843 kreveta. Liječnici su ovom rješenju predbacivali niz nedostataka poput centraliziranog operacijskog bloka, velikih zastarjelih bolesničkih soba (tzv. *Bettenhaus*) orijentiranih istok–zapad itd.³⁰ Usprkos svemu, Zakladna bolnica jedno je od najvećih postignuća međuratnog Zagreba, tj. prvi i glavni kliničko-bolnički centar u Hrvatskoj.

Zaključak

Većina predstavljenih realizacija na području četvrti **Maksimir**, poglavito one **Ivana Zemljaka** i **Radne grupe Zagreb**, nadilazi standardnu arhitektonsku produkciju 1930-ih godina i imala je važnu ulogu u općem prihvaćanju *novoga građenja*, ali i afirmaciji socijalnih htijenja arhitekata koja su u cilju izgradnje humanog životnog okruženja punog svježeg zraka, sunca i zelenila za sve slojeve društva, dovela do redefiniranja temeljnih postavki struke – osmišljavanja novih modela izgradnje grada, ekonomičnog stanovanja i svima dostupnih javnih sadržaja temeljenih na novim prostornim i oblikovnim konceptima, konstrukcijama, materijalima i tehnologijama građenja. U korpusu hrvatske međuratne arhitekture, koji mimo zgrada zdravstvenih i obrazovnih ustanova oskudijeva javnim zgradama drugih namjena, **škola na Jordanovcu** i prvi izvedeni paviljon **Poljoprivredno-šumarskog fakulteta**, predstavili su zagrebačku arhitekturu i međunarodnoj javnosti. Zemljakova je škola osim na naslovnici ljubljanskog časopisa *Arhitektura*, jedinog isključivo arhitektonskog časopisa u Jugoslaviji 1930-ih, objavljena i u renomiranom francuskom časopisu *L'architecture d'aujourd'hui*, a bila je i eksponat na izložbi jugoslavenske arhitekture u Parizu 1933. godine.³¹ Zajedno s paviljonom Radne grupe Zagreb, izloženom na izložbi mladih arhitekata u galeriji *Cahier d'Arts Gli Elementi dell'Architettura Moderna* 1935. u Parizu, škola je ušla i u međunarodni pregled moderne arhitekture švicarskog arhitekta **Alberta Sartorisa**.³²

¹ Zakon o suzbijanju zaraznih bolesti iz 1930-ih obvezao je banovinske i općinske vlasti na podučavanje naroda, nadziranje stanova oboljelih i podizanje ustanova za besplatno liječenje od tuberkuloze. Vidi: Branimir Haberle, Bolničko pitanje (Osvrt na novi Zakon o bolnicama), *Radnička zaštita*, 5, 1930., 197–201.

² Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji, čl. 23. i 27.

³ Vujo Macanić, Dva nova pravilnika o bolnicama, *Radnička zaštita*, 8, 1930., 351–354

⁴ Ivan Zemljak, Jednostavnost, praktičnost, brzina i štednja. Savremena građevina u savremenoj ulici velegrada. Nove građevne tvorbe – posljedice praktičnog materijalnog naziranja. Izjava g. ing. arh. Ivana Zemljaka, *Jutarnji list*, 19/6541, 19. travnja 1930., 18.

⁵ Mladi se referiraju na Zemljakove gradnje i u knjizi *Problemi savremene arhitekture*, zajedničkom pothvatu zagrebačkih i beogradskih arhitekata nove generacije. Vidi: *Problemi savremene arhitekture*, Stjepan Planić, ur., Zagreb, 1932.

⁶ Zemljak se školovao u Pragu. Vidi: Aleksander Laslo, Ivan Zemljak i Zagreb, *Čovjek i prostor*, 464–469, 1993., 13–16.

⁷ Skloništa su otvorena u Trakošćanskoj, na Jordanovcu i Lašćini, škole u Koturaškoj, Jakićevoj, Rapskoj i Sokolskoj, kombinirane ustanove na Selskoj i Ljubljanskoj, a Šegrtska škola (danas MUP RH) u Savskoj. Vidi: Mirko Tretinjak, Rad socijalnog otkjeka gradskog na čelstva u 1931. godini, *Gradski vjesnik*, 21-22, 1932., 277–283.

⁸ Na izložbi je izložena zgrada pučke škole Bohuslava Fuschu u Brnu. Vidi: Silvija Limani, Vanja Žanko, *Zagrebačke škole: škole i fakulteti međuratnog razdoblja*, katalog izložbe, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2005.; Udruženje Jugoslavenskih inženjera i arhitekata Sekcija Zagreb, katalog izložbe čehoslovačke arhitekture, Zagreb, 1928.

⁹ Iste godine Zemljak projektira i sklonište uz spomenutu školu na Novoj cesti, prvi moderni odgojno-obrazovni prostor za predškolsku djecu. Godinu kasnije nastaje mješovita škola na Selskoj. Vidi: Mia Roth Čerina, Određivanje arhitektonskih parametara u projektiranju zgrada za predškolski odgoj, Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015.

¹⁰ Sve dvorane imaju garderobe i tuševе. Specifičnost škola na Jordanovcu, u Selskoj i Jakićevoj ulici jest pristup sanitarnim prostorijama sa stubišnih podesta.

¹¹ Ivan Zemljak, Uz nove zagrebačke škole, *Arhitektura* 12, 1933., 184–190.

¹² Mia Roth Čerina, Utjecaj pokreta za odgoj u prirodi na razvoj paviljonske škole – Odabrani europski i hrvatski primjeri iz 30-ih godina 20. stoljeća, *Prostor*, 41, 2011., 60–73.

¹³ Svaka jedinica od 70 m samodostatna je i sadrži boravak, ulazni dio, tuš i sanitarije te se rastvara prema vanjskom prostoru.

¹⁴ Aleksander Laslo, Ivan Zemljak i Zagreb, *Čovjek i prostor*, 464–469, 1993., 13–17.

¹⁵ Na natječaju održanom 1932. Radna grupa Zagreb osvojila je drugu nagradu. Grupa je djelovala tijekom 1932. i 1933.; vidi: Tamara Bjažić Klarin, *Ernest Weissmann: društveno angažirana arhitektura, 1926.–1939.*, HAZU, Zagreb, 2015.

¹⁶ Josip Pičman, Josip Seissel, Poljoprivredno-šumarski fakultet u Zagrebu, *Tehnički list*, 20-21, 1933., 281–287.

¹⁷ Zrinka Barišić-Marenić, Paviljonski sklop Poljoprivredno-šumarskog fakulteta – prva realizacija modernoga fakultetskog sklopa Zagrebačkog sveučilišta, *Prostor*, 29, 2005., 55–66.

¹⁸ Darja Radović Mahečić, Prilog poznavanju opusa Kune Waidmanna, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23, 1999., 163–176.

¹⁹Gradnja privatnih i općinskih bolnica bila je također regulirana Zakonom o bolnicama.

²⁰ Merkurov sanatorij imao je u konačnici 190 kreveta, a Željezničarska bolnica 180.

²¹ Kosar pripada prvoj generaciji arhitekata upisanih 1919. na netom otvorenu Tehničku visoku školu u Zagrebu.

²² I Željezničarska bolnica imala je interni i kirurški odjel s pododjelima za ginekologiju i otorinolaringologiju te rendgen. Vidi: Stella Fatović-Ferenčić, Darija Hofgraff, Stvorena je jedna veoma lijepa ustanova, koja služi svojim osiguranicima u slučaju bolesti. Osnutak i razvoj Merkurova sanatorija u Zagrebu do 1945. godine, *Liječnički vjesnik*, 135, 2013., 172–182.

²³ *Nova zgrada Merkurovog sanatorija već je pod krovom*, Eugen Demetrović, *Jutarnji list*, 23. studenoga 1933., 7.

²⁴ Sanatorij je otvoren u siječnju 1934.; vidi: *Merkurov sanatorij*, Mirko Mihelić, *Merkurov vjesnik*, 30/1 (prilog), 1934., 1–8.

²⁵ *Usavršavamo naš sanatorij*, Marcel Štambuk, *Merkurov vjesnik*, 32/6, 1936., 95–99; *Reportaža u sanatoriju „Merkur“ društva trg. i priv. namještenika – Zagreb*, Miroslav Didek, *Merkurov vjesnik* 34/2–3, 1938., 27–44; *Svečano otvorenje našeg sanatorija*, Miroslav Didek, *Merkurov vjesnik*, 34/6–7, 1938., 105–107.

²⁶ Bauer i Haberle osvojili su nagrade na brojnim natjecanjima za javne zgrade od državnog značaja i autori su Ko-op hotela u Ulcinju otvorenog u ljeto 1939.; vidi: Ljiljana Blagojević, Borislav Vukićević, Hotel Ko-op u Ulcinju arhitekata Hinka Bauera i Marijana Haberlea, *Prostor*, 45, 2013., 14–25.

²⁷ Klisku je i Društvo Merkur pozvalo da izradi ponudu za projekt prve dogradnje sanatorija; vidi: Stella Fatović-Ferenčić, Darija Hofgraff, Stvorena je jedna veoma lijepa ustanova, koja služi svojim osiguranicima u slučaju bolesti. Osnutak i razvoj Merkurova sanatorija u Zagrebu do 1945. godine, *Liječnički vjesnik*, 135, 2013., 172–182.

²⁸ Jedan od navedenih razloga za protest bio je i novi Pravilnik za arhitektonske natjecaje; vidi: Tamara Bjažić Klarin, Željezničarska bolnica u Zagrebu – jedna međuratna afera, *Prostor*, 31, 2006., 64–75.

²⁹ Marijan Haberle, Bolnica željezničara na Rebru u Zagrebu, *Arhitektura*, 7/1, 1953., 10–19.

³⁰ Tamara Bjažić Klarin, Međunarodni natjecaj za Zakladnu bolnicu i klinike Medicinskog fakulteta u Zagrebu 1930.–1931. godine, *Prostor*, 44, 2012., 282–295.

³¹ Ljubomir Ilić, Izložba moderne arhitekture u Parizu, *Građevinski vjesnik*, 2/5, 1933., 70–71; *L'Architecture d'aujourd'hui, svezak 2*, Branko Širola, *Građevinski vjesnik*, 2/5, 1933., 80.

³² Škola je bila izložena i na nizu domaćih izložaba – na izložbi Kluba arhitekata Sekcije Zagreb Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata (UJIA) u Zagrebu 1932., trećoj izložbi jugoslavenske suvremene arhitekture u Beogradu 1933. te jubilarnoj izložbi *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* u Zagrebu 1939.; vidi: H. V., Treća izložba „Jugoslavenske savremene arhitekture“ u Beogradu, *Građevinski vjesnik*, 2/4, 1933., 61.; *Pola stoljeća hrvatske umjetnosti*, katalog izložbe, Tomislav Krizman, Ivo Šrepel, Dragutin Tadijanović, Hrvatsko društvo umjetnosti, Zagreb, 1938.

Tekst je izvorno objavljen u zborniku *Maksimir: povijest i kvartovski simboli*, Kristian Strukić, Milena Bušić (ur.), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2016., 124–133 (ISBN 978-953-6942-65-7)